

Lørdag.

Anmeldelser

Bøker

Balansegangen fungerer et stykke på vei. Ellen Vahr har gjort et grundig arbeid med miljøskildringen av Håøya.

Ingunn Okland
Kommentator og
hovedanmelder

Fiskeforbudet i Oslofjorden trådte i kraft 1. januar. Det gjelder for områdene Hvaler nasjonalpark, Færder nasjonalpark og Indre Oslofjord. I indre del av fjorden ligger også våpenfabrikken Chemring Nobel, som har fått regjeringens tillatelse til å øke utslippene av nitrogen fra 41 til 95 tonn årlig frem til 2027.

Selskapet har en interessant forhistorie som kaster lys over den langvarige forurensningen av Oslofjorden. Chemring Nobel startet som Nitroglycerin Compagniet i 1865 og fikk samme år rettighetene til Alfred Nobels dynamittpatent i Norge. Det ble i 1875 etablert en sprengstoffabrikk på Engene i Hurumlandet og etter hvert på Håøya like ved.

I perioden 1916-1918 var en gruppe unge kvinner ansatt på øya for å pakke livsfarlige leveranser som skulle til Østfronten, der Russland kjempet mot Tyskland under 1. verdenskrig (1914-1918).

Knallgod idé. Hvem var disse kvinnene og hva slags arbeidsforhold hadde de på Haaøen Fabriker?

Forfatter Ellen Vahr har satt seg fore å dikte frem et svar i romanen «Borte fra verden». Ideen er utmerket, ikke minst fordi det våpenpolitiske rammeverket har sin parallell til dagens situasjon. Regjeringens støtte til Ukraina er grunnen til at Chemring Nobel har fått tillatelse til å øke produksjonen.

Ellen Vahr (63) er utdannet økonom og debuterte som forfatter med boken «Drømmekraft» i 2011. Hun er mest kjent for tre historiske romaner om en bakerdatter fra Kristiania som utvandrer til Amerika på begynnelsen av 1900-tallet. «Idle Hour»-trilogien (2019-2023) er solgt i 100.000 eksemplarer og skrevet i en nokså formelpreget stil.

Selve det alvorstunge motivet gir signaler om en mer nyansert språkbruk i «Borte fra verden», og bokomslaget balanserer hårfint mellom feelgood og sosialrealisme.

Sam Eyde og gatepikene. Balansegangen fungerer et stykke på vei. Ellen Vahr har gjort et grundig arbeid med miljøskildringen av Håøya, fra natur og geografi til bebyggelse, fabrikkdrift og risikofylte arbeidsoppgaver. Hun gir de historiske modellene fiktive navn, med unntak av fabrikkens grunnlegger Sam Eyde (1866-1940).

Kildematerialet om arbeidsstokken er spinkelt, men i det nyttige etterordet viser Vahr særlig til en beskrivelse i Norsk Sprengstoffindustri jubileumsskrift fra 1965. Politiet i Kristiania skal ha «samlet sammen flokker av gatepiker og ekspedert utover, mange kom direkte fra landsfengselet for kvinner (...)», heter det. Disse skal ha vært flinke, men vanskelige å holde styr på. «Det påstås at ar-

ROMAN

Borte fra verden

Ellen Vahr

Forlag: Aschehoug

Antall sider: 445

beidet aldri har gått muntre for seg på sprengstoff-fabrikken.» skriver Morten H. Magnus.

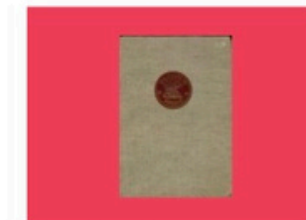
I samtiden gikk det rykter om at menn rodde ut til Håøya og kjøpte sex på nattetid. Vahr velger å inkorporere slike riktignok omstridte historier og skildrer en mindre lystig hverdag enn jubileumsskriftet: Jentene får raskt hudskader når de - uten beskyttelseshansker - må drysse svart sikritpulver over i blikkesker som skal bli til granater: «Under rester av svart støv var det små, røde prikker som klodde.» De får sviende øyne og opplever kvalme, etter hvert blir flere av pikene alvorlig syke og rammes av eksplosjoner.

Barnemorderske. I det hele tatt skriver denne forfatteren best når hun velger stedsnære og realistiske løsninger. Romanen blir markant svakere når hun dikter fritt og gir karakterene et melodramatisk følelsesliv. I sentrum av fortellingen plasserer hun en straffange fra arbeidsstokken og personalsjefen på fabrikk. Edith og Jakob var barndomsvenner og blir forelsket når de møtes igjen som voksne.

Naturligvis er det mye som må overvignes før de eventuelt kan få hverandre: Som hushjelp i Kristiania ble Edith voldtatt og senere fengslet for barnemord. Jakob skal gifte seg med en rikmannsdatter som trygger hans fattige familie. Også han bærer på usynlige traumer, som kan gi seg utslag i panikkangst skildret på denne overtydelige måten: «Jakob var ikke i verden mer, han var ikke i himmelen heller, han var på et mørkt sted, en slags underverden hvor det var trangt og mørkt og fryktelig farlig.»

Anbefalt

Sprengstoffet i Norge

SAKPROSA

01 Norsk Sprengstoffindustri A/S

Morten H. Magnus,
jubileumsskrift (1965)

Nitroglycerin Compagniet feiret 100-årsjubileum i 1965, noe som ble markert med en omfattende bok skrevet av Morten H. Magnus. Den er leseverdilig ikke bare som bedriftshistorie, men som en dokumentasjon av hvor dødbringende sprengoljen nitroglycerin er. Alfred Nobels egen bror Emil døde da han eksperimenterte med oljen i 1864. Da den norske produksjonen skulle starte opp, ble væsken fraktet i små flasker med en humpende karjol fra Sverige. Ifølge Magnus var folkene om bord i livsfare, men «lykken sto dem bi» og de ankom Kristiania «ueksplovert». I løpet av selskapets første 100 år var det jevnlig dødsulykker blant de ansatte, den første fabrikk på Lysaker ble nedlagt av denne grunn i 1875. Nye fabrikkanlegg ble alltid presentert som tryggere, uten at arbeiderne kunne stole på det.

SAKPROSA

02 Krigens laboratorium

Unni Eikeseth, Skald forlag (2026)

Norge pleier ikke å flagge det høyt, skriver kjemiker Unni Eikeseth, men vi har «fleire store og små våpenbedrifter som sel til ein internasjonal marknad (...). Frå 2023 til 2024 auka våpeneksporten med 36 prosent, frå 11,9 til 16,2 milliardar kroner». I den ferske boken «Krigens laboratorium» reiser hun spørsmål om hvilke etiske vurderinger som blir gjort når produksjonen øker. Eikeseth undersøker ulike samarbeidsavtaler mellom våpenindustrien og utdanningsinstitusjoner. Hun frykter at slike avtaler kan svekke vitenskapens evne til «å stille dei store, kritiske spørsmåla om krig og fred».

↑ På Håøya i Oslofjorden ble det produsert sprengstoff under første verdenskrig. Den kvinnelige arbeidsstokken levde under svært farlige forhold.
Hans O. Torgersen

→ Slik så deler av anlegget ut under første verdenskrig.
Foto: Fra Dynos jubileumsbok

Ikke annet enn smerte. Edith blir like skjematisk skildret når hun lider: «Gløden i ansiktet hennes forsvant. Øynene var ikke lenger annet enn smerte.» Bildebruken virker ekstra forslitt i scener der de to skadelidende spiller seg i hverandre: «Nå var det akkurat som om arret på kinnet hans speilet seg i arret i sjelen hennes, og smerten hennes løste seg opp.»

Det blir for mye sentimentalitet, særlig i kombinasjon med et usannsynlig og søtladent ledemotiv (helt siden barndommen har Jakob og Edith bevart hver sin halvdel av et skjell som dukker på ulike symbolske måter).

Selv om den ikke kan kalles vellykket, gir «Borte fra verden» en leksjon i hvilke verdier som må vike når våpenproduksjonen eskaleres, som forurensning av mennesker eller natur.